

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, PROSINAC 1974. GODIŠTE XXII.

PROBLEMATIKA NORME HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA U SINKRONIJSKOM I DIJAKRONIJSKOM ASPEKTU*

Ljudevit Jonke

Problematika norme hrvatskoga književnog jezika u sinkronijskom i dijakronijskom aspektu vrlo je zanimljiva i poučna, jer se hrvatski književni jezik od svojih početaka razvijao i bujao na svojim trima dijalektima sve dok se nije u 19. i 20. stoljeću sjedinio i formirao u štokavskom dijalektu ijekavskog izgovora koji je poprimio sve značajne i funkcionalne karakteristike književnog jezika.

Akademik Bohuslav Havránek i sveučilišni profesor Alois Jedlička dali su u svojoj »Češkoj gramatici« (Česká mluvnice, Praha, 1960, str. 7) ovu sadržajnu definiciju pojma književni jezik: »Književni jezik jedinstvena je tvorovina s ustaljenom gramatičkom strukturom i sa zajedničkom, također ustaljenom, zalihom riječi koja neprestano raste.«

Svaki književni jezik ima svoju normu, koja egzistira imanentno u samom književnom jeziku. Pod normom jezika spomenuti autori razumijevaju »ukupnost tih ustaljenih, tj. pravilno upotrebljivanih gramatičkih i leksikalnih sredstava i ustaljenih načina njihova upotrebljavanja (zakonitosti)«. Od norme je potrebno razlikovati njezinu kodifikaciju u jezičnim priručnicima, tj. bolji ili gori prikaz ove norme.¹

* Teze za referat na 4. zasjedanju Međunarodne komisije za slavenske književne jezike u Moskvi (u listopadu 1974).

¹ B. Havránek i A. Jedlička, o. c., str. 7.

U razmatranju problematike norme hrvatskoga književnog jezika u sinkronskom aspektu polaziti ću od ovih osnovnih načela koja su spomenuti autori ovako jasno fiksirali. Bogata unutrašnja struktura gramatičkih i leksičkih sredstava i ustaljenih načina njihova upotrebljavanja omogućuje književnom jeziku da dobro i izražajno izvršava različite zadatke u najrazličnijim područjima ljudske djelatnosti.

I. – Dijakronijski gledano, hrvatski je književni jezik od svojih snažnijih zamaha u 14. stoljeću pa nadalje bio u znatnoj zavisnosti od svojih narodnih dijalekata. Hrvatski teritorij dijelio se na tri osnovna dijalekta: kajkavski u sjeverozapadnim dijelovima Hrvatske, čakavski u primorskim dijelovima Hrvatske i štokavski u središnjim, južnim i istočnim dijelovima Hrvatske. Ta su područja bila politički i administrativno toliko odijeljena jedno od drugoga, da su od 15. i 16. stoljeća pa nadalje nastala u njima tri hrvatska književna jezika: čakavski književni jezik, na kojem je i štampano najstarije hrvatsko umjetničko djelo »Judita« (1521) Marka Marulića Splitsanina (1450–1524), zatim kajkavski književni jezik s najistaknutijim književnicima Jurjem Habelićem (1609–1678) i Titušem Brezovačkim (1757–1805), te štokavski književni jezik ikavskog i ijekavskog izgovora s najpoznatijim književnicima Matijom Antunom Reljkovićem (1732–1798), Andrijom Kačićem Miošićem (1704–1760) i Dubrovčanima Marinom Držićem (1508–1576) i Ivanom Gundulićem (1589–1638). Te su tri hrvatske književnosti živjele samostalno na svojem području i njihov je književni jezik ispunjavao osnovne elemente koje sam u uvodu spomenuo, tj. odlikovao se »kao jedinstvena tvorevina s ustaljenom gramatičkom strukturom i sa zajedničkom, također ustaljenom, zalihom riječi koja neprestano raste«. Sva su ta tri književna jezika imala i svoje posebne rječnike: čakavski Vrančićev »*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*« (1595),² štokavski Jakova Mikalje »*Blago jezika slovinskoga*« (1649–1651) i kajkavski Ivana Belostenca »*Gazophylacium latino-illyricum*« (1740).³ Svakako, lingvistički precizno treba ta tri književna jezika ovako nazvati: hrvatski čakavski književni jezik, hrvatski kajkavski književni jezik i hrvatski štokavski književni jezik.

Kad su se razvitkom ekonomike, prometnih veza i kulturnih djelatnosti osjetile teškoće takve književne i jezične pocijepanosti, počeli su hrvatski kulturni radnici predlagati usvajanje zajedničkog književnog jezika, npr. čakavci Bartol Kašić i Pavao Ritter Vitezović, štokavac Ignjat Brlić, a smjer njihova nastojanja bio je upućen prema štokavskom dijalektu kao budućem

² Faust Vrančić: Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika, latinskog, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog, Zagreb, 1971, Liber (pretisak).

³ Ivan Belostenec i Jeronim Orlović: *Gazophylacium latino-illyricum (seu latino-illyricorum onomatum aerarium)*, Zagreb, 1740.

zajedničkom književnom jeziku. Razloge za takvo rješenje vidjeli su u prvom redu u najvećoj proširenosti toga dijalekta ne samo u Hrvata nego i u ostalih jugoslavenskih naroda. Ta je misao postepeno dozrijevala i ostvarila se u prvoj polovici 19. stoljeća, u doba hrvatskog narodnog preporoda, čak se može i konkretnije reći: godine 1836. nakon Proglasa Ljudevita Gaja o potrebi jednog književnog jezika. Tako su postepeno tri norme zamijenjene jednom normom.

2. – Ali ta norma 19. stoljeća, za koju su se založili kajkavac Ljudevit Gaj, čakavac Antun Mažuranić i štokavac Vjekoslav Babukić, zasnovana je na Kollárovu i Šafaříkovu shvaćanju po kojem se svi slavenski jezici dijele na četiri velike jezične skupine: na ruski jezik, na poljski jezik, na češki jezik i na ilirski jezik. Pod ilirskim jezikom smatraju se svi južnoslavenski jezici, dakle slovenski, hrvatski ili srpski, makedonski i bugarski. Ilirija se, po Gajevu Proglasu s kraja 1835, stere kao lira na tri ugla »med Skadrom (Škutar), Varnom i Bělakom (Vilah)«, a »odapete njezine nesložne strune jesu: Koruška, Gorica, Istrija, Kranjska, Štajerska, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Crna Gora, Hercegovina, Srbija, Bulgarija i dolnja Ugarska«. To je dakle Ilirija i za tu Iliriju treba stvoriti jedan, zajednički književni jezik. Da bi to postigao, Gaj predviđa ovakav postupak: »U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti, njega netražmo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u čeloj velikoj Ilirii . . . Naša slovnica i naš rěčnik jest čitava Iliria. U tom velikom vrtu (bašći) imade svagdi prekrasnoga cvětja: saberimo sve što je najboljega u jedan věnac, i ov naroda našega věnac nigda nepovene, nego će se u napredak sve obilnie i krasnie kititi.«⁴

Stoga se u književnom časopisu »Danici« g. 1836. uvodi taj novi književni jezik ne samo za Hrvate nego i za sve južne Slavene. Ako ga želimo lingvistički okarakterizirati, moramo reći da je to štokavski dijalekt ijekavskog izgovora (*dijete, vjera*), ali ne razvojno najnoviji stadij štokavskog dijalekta s novim oblicima (npr. gen. mn. *žénâ*, dat., lok. i instr. mn. *žěnama*) i s novim akcentima, nego stariji štokavski dijalekt sa starijim oblicima (npr. dat. mn. *ženam*, lok. mn. *ženah*, instr. mn. *ženami*, tradicionalni gen. mn. *ženah* i sl.). U taj štokavski književni jezik, kad je god potrebno, mogu se unositi riječi i iz kajkavskog i iz čakavskog dijalekta i iz ostalih slavenskih jezika. Sve je to prekrasno cvijeće iz velikoga vrta, rekao je Gaj u Proglasu s kraja godine 1835.

Gajev je prijedlog bio s oduševljenjem prihvaćen u Hrvatskoj, Slavoniji i u dijelu Dalmacije i Bosne. Prihvatili su ga književnici (Ivan Mažuranić, Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinić i dr.), jezikoslovci (Vjekoslav Babukić,

⁴ Danicza Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka, tečaj I, broj 48. od 5. grudna (prosina) 1835.

Adolfo Veber Tkalčević, Bogoslav Šulek, Vatroslav Jagić i dr.), pa štampa i škola, tako da je naredbom kancelara Ivana Mažuranića g. 1862. i propisan za škole, ali protivili su mu se sjeverni Dalmatinci okupljeni oko zadarskog književnog časopisa »Zora dalmatinska«, kojemu je urednik bio Ante Kuzmanić, a on se zalagao za živi narodni štokavski dijalekt ikavskog izgovora koji je imao veliku i dugotrajnu upotrebu u hrvatskom književnom jeziku 17. i 18. stoljeća i u prvoj polovici 19. stoljeća. Protivio mu se i znameniti srpski jezični reformator Vuk Stefanović Karadžić, koji je predlagao novoštokavski dijalekt ijekavskog izgovora na osnovi južnog narodnog govora. A protivio mu se i predvodnik riječke filološke škole Fran Kurelac, književnik i jezikoslovac, koji se zalagao za stariji tip književnog jezika zasnovan na »drevnjacima«, tj. tekstovima napisanim prije sedamnaestog stoljeća. Tako se on npr. borio za kodifikaciju starog oblika genitiva množine bez nastavka -a i -ah (*žen, otac, sokolov*), pa i za davno izumrli dual (*uvedosta me u kuću*) i za dativ apsolutni.

Svaki je od ovih književnih jezika imao svoj jasno utvrđeni izvor, pa je odatle proistjecala i njegova norma i kodifikacija. Babukić i Tkalčević oslonili su se na štokavski dijalekt ijekavskog izgovora sa starijim elementima, ali ipak iz novijeg stadija i novije književnosti; Ante Kuzmanić oslonio se na štokavski dijalekt ikavskog izgovora zastupan u hrvatskoj književnosti 18. i početka 19. stoljeća; Fran Kurelac oslonio se na štokavski dijalekt ijekavskog izgovora, ali se ugledao na književni jezik velike starine pa se po jezičnim osobinama dodirivao sa starim slavenskim književnim jezicima, tako da bi bio lako shvatljiv svim Slavenima; i napokon Vuk Karadžić odrješito se oslonio na konkretni (»hercegovački«) narodni štokavski dijalekt ijekavskog izgovora najnovijega jezičnog razvoja. Duhu vremena i ilirskoj ideologiji najviše je odgovarao zamišljeni zajednički južnoslavenski književni jezik, pa je on u Hrvatskoj 19. stoljeća u školama i književnosti iznio pobjedu. Potkraj devetnaestog stoljeća, u dva posljednja desetljeća, prevladavala je zalaganjem gramatičara Tome Maretića, pravopisca Ivana Broza i leksikografa Franje Ivekovića karadžićevska koncepcija o književnom jeziku u Hrvata, pa je u tom shvaćanju izrađen i pravopis (Brozov »Hrvatski pravopis« g. 1892) i gramatika (Maretićeva »Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« g. 1899) i rječnik (Broz–Iveković »Rječnik hrvatskoga jezika« g. 1901).

Samo su Babukić–Tkalčevićeva i Karadžić–Maretićeva koncepcija o književnom jeziku, jedna za drugom, obuhvatile gotovo čitavo hrvatsko književno područje, dok su Kurelčeva i Kuzmanićeva shvaćanja zahvatila samo manje dijelove hrvatskog književnog jezika i književnosti, te su prema tome bila i kratkotrajnog vijeka. svega dva-tri desetljeća. Ilirska koncepcija o književnom

jeziku intenzivno je djelovala od godine 1836. do kraja 19. stoljeća, a karadžićevska i maretićevska od kraja 19. stoljeća sve do danas. Pri tom treba uzeti u obzir da su neka značajna ilirska shvaćanja o književnom jeziku preuzeta kasnije i u karadžićevsko–maretićevsku jezičnu praksu, npr. pravo potrebnih kajkavizama i čakavizama u novoštokavskom književnom jeziku. O usvojenim općim pogledima na književni jezik i njegove temelje ovisila je naravno i norma i kodifikacija u doba prevladavanja određenog shvaćanja. Tako se, razumljivo, razlikovala djelomično norma i kodifikacija »ilirske« koncepcije književnog jezika od norme i kodifikacije karadžićevsko–maretićevske koncepcije. Stoga se nužno ne može ocjenjivati norma jedne prema normi druge, nego norme svake za sebe u doba njezina trajanja i prevladavanja.⁵

3. – Neko vrijeme u 19. stoljeću koegzistirale su u Hrvatskoj dvije–tri koncepcije o književnom jeziku, pa prema tome i dvije–tri norme. Tako je onda novoosnovana Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu (1867) tolerirala u svojim izdanjima do kraja stoljeća i ilirski i Kurelčev i karadžićevski tip književnog jezika, ali je postepeno preuzimao maha karadžićevsko–maretićevski tip književnog jezika koji je u 20. stoljeću u Hrvatskoj potpuno prevladao, pa predstavlja danas obvezatan tip književnog jezika. Pri svemu mirniji su razvoj ometale nepovoljne političke konstelacije zemlje bez istinske autonomije. Gramatička norma i kodifikacija u oba su spomenuta razdoblja bile veoma podudarne, ali pogledi o tome što ide, a što ne ide u književni jezik, od šezdesetih godina do danas znatno su se razbistrili, obogatili i kompletirali. Adolfo Veber Tkalčević, predvodnik tzv. zagrebačke filološke škole nakon Babukića i Antuna Mažuranića, jasno je naglasio i obrazlagao da u književni jezik ne ide samo ono što se nalazi u jednom novoštokavskom dijalektu, nego i ono što su stvorili i uzusom usvojili književnici, pisci uopće i učenjaci kao izvrsni poznavaoци jezika, njegove norme, strukture i funkcije. Tkalčević je već sedamdesetih godina 19. stoljeća bio uvjeren da se hrvatski književni jezik izdigao već nad jednostavnost narodnoga, pučkoga jezika. Njegov istomišljenik Bogoslav Šulek izdao je g. 1874, u suradnji sa zagrebačkim znanstvenim krugom, omašan »Hrvatsko–njemačko–talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja«, koji se pojavio u pravi čas kad se nakon osnivanja modernog Sveučilišta u Zagrebu (1874) stvarala potrebna stručna i naučna terminologija, i kojim je i književnom i stručnom jeziku pružio znatna i potrebna obogaćenja i otvorio mogućnosti daljega razvoja. Njegove se zasluge opravdano uspoređuju s Karadžićevima.

⁵ Ljudevit Jonke: Književni jezik u teoriji i praksi, Znanje, Zagreb, 1965, strana 1–461.

4. – Norma i kodifikacija novoga hrvatskoga književnog jezika preuzeta je najvećma iz novoštokavskog narodnog dijalekta ijekavskog izgovora. Njezinu znanstvenu osnovu najbolje je i najprije prikazao Tomo Maretić u »Grammatici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« g. 1899. Ali to je samo osnova, jer su na narodnu podlogu toga jezika ubrzo nadograđeni funkcionalno novi potrebni elementi: jezična dostignuća hrvatskih književnika i učenjaka ilirskog i postilirskog razdoblja 19. stoljeća u duhu štokavskog narodnog govora, kovanice stvarane po štokavskoj tvorbi riječi, književno već usvojeni kajkavizmi i čakavizmi, posuđenice iz češkoga i ruskoga jezika koje su ušle u književni jezik 19. stoljeća, evropeizmi i terminološki izrazi potrebni pojedinim strukama i naukama. Dotadašnji ilirski etimološki pravopis zamijenjen je u tom djelu i u drugim sličnim poslije njega fonetskim pravopisom, koji je danas kao jedini u upotrebi. Ali kao što je u ilirskom razdoblju i shvaćanju Bogoslav Šulek pretjerivao u stvaranju riječi na korijenima slavenskog podrijetla i prevodio evropeizme u slavensko ruho, slično je i Tomo Maretić u svojem razdoblju preferirao jezično blago narodnog štokavskog dijalekta i odbacivao gotovo sve što se nije moglo njime dokazati, npr. već prije njega prihvaćene riječi kajkavskog i čakavskog dijalekta. Tako je npr. stara riječ *kazalište* kajkavskog podrijetla, pa stoga Maretić preporučuje da se mjesto nje upotrebljava evropeizam *teatar* ne mareći za činjenicu da ona u Hrvatskoj živi preko stotinu godina i da se glavno kazalište u Hrvatskoj kontinuirano zove Hrvatsko narodno kazalište. Riječ *latica* želi zamijeniti nazivom *cvjetni listić* jer je ne može naći u štokavskom dijalektu,⁶ premda ona kao termin služi u prirodopisu bez smetnje i sa svom razumljivošću kontinuirano desetljećima. A riječ *bakljada* iz građanskog života, u kojem živi, želi zamijeniti riječima *zubljarija* ili *lučarija*, koje je sam stvorio zbog toga što riječ *bakljada* ne nalazi u štokavskom seoskom životu. A što bi time poremetio sistem znakova u razvijenom književnom jeziku, on za to i ne pita jer preferira narodni, pučki štokavski, makar i nepostojeći izraz.

Zbog svega toga bila je potrebna korekcija i jednog i drugog smjera, a to se dogodilo tek u 20. stoljeću, ali ne samo snagom modernog lingvističkog objašnjavanja nego u prvom redu snagom već afirmiranog književnog jezika koji se oslonio na usvojenost neke riječi i izraza u djelima afirmiranih pisaca, bilo beletrista, bilo znanstvenjaka ili stručnjaka. Načelo 19. stoljeća »Piši kao što narod (misli se: štokavski) govori!« zamijenjeno je u 20. stoljeću načelom »Piši kao što dobri pisci pišu!« Tako je književni jezik dobio prirodan i zdrav pravac svojega razvitka bez ikakvih umjetnih pritisaka. Glavnu snagu crpe, kao što sam već spomenuo, iz novoštokavskog dijalekta ijekavskog iz-

⁶ Tomo Maretić: Jezični savjetnik, Zagreb, 1924, Jugosl. akademija. — Lj. Jonke: Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Zagreb, 1971, Matica hrvatska, str. 1-390.

govora i iz djela afirmiranih štokavskih pisaca, ali je otvoren umjereno i prema kajkavskom i čakavskom dijalektu, prema slavenskim jezicima i prema glavnim evropskim jezicima po načelu elastične stabilnosti. To sam načelo prema principima praške lingvističke škole istakao već godine 1952. u 1. broju časopisa »Jezik«, časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika, koji od 1952. izdaje Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu. Na taj je način otvoren dovoljno slobodan i funkcionalan putokaz pravilnom i neskućenom razvitku književnog jezika. Sve je to dalo takve rezultate da je posve pravilna ocjena Petra Skoka iz g. 1952. u raspravi »O jezičnoj kulturi« u kojoj on kaže: »Danas se već može pouzdano kazati, da je i na hrvatskoj i na srpskoj strani književni jezik (koinē), kao i saobraćajni (langue parlée), koliko se na njemu osniva, znatno prerastao hercegovačko i dubrovačko, odnosno istočno narječje, ostavivši ih kao provincijalizme iza sebe. Današnji naš književni jezik ne poklapa se više s određenim narječjem.«⁷

5. – Briga o normi hrvatskoga književnog jezika, kao što se iz prikazanoga vidi, bila je u posljednja dva stoljeća vrlo intenzivna. Može se reći da je borba oko norme u 19. stoljeću bila čak i vrlo burna i da su se u njoj sukobljavala različita gledišta. Ali baš u toj borbi iskristalizirala se jasna potreba da hrvatski književni jezik ima jednu i ustaljenu normu i kodifikaciju i da je kraj 19. stoljeća donio jedinstveno gledište o problematici normiranja književnog jezika. pa se tako u 20. stoljeće ušlo s pročišćenim shvaćanjem kakav lik treba da ima taj jezik. S obzirom na to što su se pronašli zdravi i moderni lingvistički principi za rješavanje problematike norme u 20. stoljeću, hrvatski je književni jezik postao pogodno sredstvo za izvršavanje osnovnih i različitih funkcija književnog jezika. U tome su značajnu ulogu odigrali i lingvistički časopisi »Hrvatski jezik« (1938), »Jezik« (od 1952. do danas), te »Suvremena lingvistika« (od 1973. do danas).

O GRAFICI KNJIŽEVNOGA AKCENTA

Miroslav Kravar

I.

Na području znanosti, osobito društvenih, nailazimo često na istu odanost prema konvencionalnim rješenjima kakva se može naći i u mnogim drugim sferama ljudskoga iskustva u kojima tradicija, kakva god bila, igra znatniju

⁷ Petar Skok: »O jezičnoj kulturi«, časopis »Jezik«, Zagreb, 1952, str. 6.